

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Yayın Nu: 13

TÜRK ARŞİVLERİ
BUGÜNÜ VE GELECEĞİ

İsa ÖZKUL

ANKARA - 2000

Yayına Hazırlayanlar

Rahim ERİŐTİ

Erol ÇELİK

ISBN 975-19-2518-5

T.C. Başbakanlık

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

İvedik Caddesi Nu. 59

06170 Yenimahalle / ANKARA

Telefon: 344 59 09 / 15 hat

**TÜRK ARŞİVLERİ
BUGÜNÜ VE GELECEĞİ**

İÇİNDEKİLER

S a y f a

- Ulusaldan Evrensele Arşiv ve Belge Yönetimi 1-23
- Türk Arşivleri ve Uluslararası Boyutu 25-51

Ulusaldan Evrensele Arşiv ve Belge Yönetimi *

Sayın Başkan, değerli konuklar; konuşmama başlamadan önce hepinizi saygıyla selamlıyorum.

“Ulusaldan Evrensele Arşiv ve Belge Yönetimi” başlığı altında Kütüphanecilik Haftası dolayısıyla, arşive de yer verilmiş olmasından dolayı, Kültür Bakanlığına ve Türk Kütüphaneciler Derneği’ne çok teşekkür ediyorum.

Bu konu, Sayın Başkanın da söylediği gibi, gerçekten çok büyük bir konu, saatlerce konuşsak zannediyorum içinden çıkamayacağımız derecede bir kültür konusu, ancak, toparlamaya çalışacağız, özet yapmaya çalışacağız.

* 36. Kütüphane Haftası programı çerçevesinde 29 Mart 2000 tarihinde düzenlenen *“Ulusaldan Evrensele Arşiv ve Belge Yönetimi Paneli”*nde Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü İsa ÖZKUL tarafından yapılan konuşma metnidir. Panelde yapılan konuşma ve tartışmaların tamamı için bakınız: *Küreselleşme - Avrupa Birliği ve Bilgi Hizmetleri 36. Kütüphane Haftası Bildirileri*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 2000, 165-221. ss.

Konumuz, “*Ulusaldan Evrensele*” olduğuna göre, önce ulusal arşivlerimiz konusunda çok kısa bir tarihçe yapıp, ondan sonra bugünkü arşivlerin durumu, bu konudaki düşüncelerimizi, yarınlarda Türk arşivleri ve Türk arşivlerini aşan uluslararası boyutu ne olmalı konusu üzerinde durmaya çalışacağım.

Hepinizin malûmu, Türklerdeki arşiv fikrinin eskiliği, hassasiyetle üzerinde durulmuş, uygulanmış; ama, Osmanlı dönemindeki arşiv çok daha farklı boyutlarda. Ancak, Bursa’nın başkent olmasına, daha doğrusu Timur istilasına kadar olan dönem içerisinde, Osmanlı yönetiminde de pek fazla arşiv belgesi bulmak, bugün için mümkün değil; yok değil, var; ama, üretildiği ölçü içerisinde arşiv belgelerinin Timur istilası sırasında yok edildiği ve yakıldığı bilinmektedir.

Bursa’dan sonra Edirne’nin başkent olması sırasında, fetret dönemi olduğu için bu dönemde de, çıkan yangınlar ve saltanat kavgaları sonucunda, devlet belgelerinin bir kısmının tahrip edildiği görülmektedir. Ancak, Fatih’ten sonra Osmanlı döneminde ciddî bir arşiv yoğunluğu başlamaktadır. Tabîî ki, Sultan Abdülmecit zamanında başlayan arşivlerdeki reform hareketleri hızla devam etmiş, bu Padişah zamanında özellikle çıkarılan bir iradeyle İstanbul’da modern bir arşiv binasının yapılması kararlaştırılmış, o dönemde Sadrazam olan Mustafa Reşit Paşa ki, Londra’da ve Paris’te Büyükelçilik yapmış, Batıyı çok iyi incelemiş, Batı arşivlerini tetkik etmiş olan bir insandır, onun zamanında Hazine-i Evrak kurulmuş ve İtalyan Mimar Fossati tarafından bugün hâlâ kullandığımız

bina tesis edilmiştir. Yine, bu dönemde Manastır'da 1847, Tuna Vilayeti merkezi Ruscuk olmak üzere 1868'de ve Ankara gibi yerlerde bölge arşivlerinin kurulduğunu görüyoruz; ama, bu arada II. Abdülhamit'in Yıldız Arşivini de unutmamak gerekir.

Cumhuriyet dönemine gelince, 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yeniden arşivler düzenlenmiş ve arşiv, Başbakanlığın bünyesine alınmıştır. 1960 yılında da "Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü" haline getirilmiş ve 1976 yılında da Başbakanlığın merkez birimlerinin arşivlerini tasnif etmek, düzenlemek için "*Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı*" kurulmuştur. En son, 1984 yılında 3056 Sayılı Başbakanlık Teşkilat Kanunu çıkarılarak 11 inci maddesiyle "*Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*", bugünkü kanunî ve hükmi şahsiyetini kazanmıştır.

Arkasından sizlerin de bileceğiniz gibi, 1988'de 3473 sayılı *Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun ve bu Kanun'a* dayalı olarak 1988 yılında çıkarılan *Yönetmelik* ve 1989 yılında da arşivlerden faydalanacak olan yerli ve yabancı araştırmacılara hitap eden, onların esaslarını belirleyen 89/14269 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çıkmıştır. Bu çok kısa tarihçe ve kanunî dayanaklara temas ettikten sonra bugünkü arşivlere gelelim.

Değerli konuklar, zannediyorum, bir devletin arşivi olmadan kültür politikasını yürütmesi mümkün değildir. I. Millî Arşiv Şûrası'na katılanlar hatırlayacaklar, Sayın Prof. Dr. Halil İNALCIK Hocamız, orada yaptığı konuşmada şöyle bir

cümle söylemişti: *“Rahmetli Turgut Özal’a dedim ki; Bana bu arşivi verin size Osmanlı Devleti’ni bir Kültür İmparatorluğu olarak yeniden kurayım.”* Bu cümle beni çok etkiledi. Arşivlerle ilgili yaptığımız her toplantıda, her çalışmada bu aklıma gelir. O açıdan dünyanın en büyük arşivleri olan Türk arşivleri üzerinde hassasiyetle durulması ve konuşulması ve yapılması gereken çalışmaların bu hassasiyet içerisinde devam ettirilmesi gerektiği inancındayım.

Bugün 150 milyon belgeden bahsediyoruz. Bugün bunun 60 milyonu tasnif edilmiş vaziyette. 40 tane fon ve 4 bine yakın katalog. Tabii, I. Millî Arşiv Şûrası’nda bahsettiğimiz gibi, fizikî mekan problemi vardı, eleman problemi vardı, tasnifin hızlandırılması problemleri vardı. Bunları 1998’de tartıştık. O günden bugüne ne ilerledi; tasnif ilerledi, fizikî mekan konusunda İstanbul-İkitelli’de SEKA Genel Müdürlüğünden alınan binalar modern depo haline getirilmek üzere ve birinci etabı bu Nisan ayında teslim edilecek, ikincisi de hemen ihalesi yapılacak ve böylece İstanbul’da fizikî mekan problemi kısmen de olsa çözülmüş olacak. Çünkü, arşiv belgelerimizin büyük bir çoğunluğu eski medrese binalarında bulunmaktadır. Bunları yani bu fizikî mekânları iyileştiremezsek ve arşiv belgelerini muhafaza edemezsek, daha sonra tasnif edecek evrak bulmakta zorlanacağız.

Bu arada, Topkapı Sarayı bahçesinde eski Gülhane Askeri Hastanesi olan bir bina var. 1988 yılında Genel Müdürlüğümüze tahsisi yapılmış, o günden bu tarafa çeşitli proje çalışmaları yapılmış. Bu bina bizim için çok önemli, Türk Dev-

leti için çok önemli, kültür politikasını yürüten insanlar için çok önemli. Niçin mi? Burasının “*Uluslararası Arşiv Araştırma Merkezi*” olması için planlama yapmış durumdayız. Çünkü, bugün Osmanlı toprağından çıkan Türkiye’yle beraber 39 ülke var. Türkiye’yi çıkarırsak, bu 38 ülkenin tarihî geçmişi, İstanbul’daki bu arşivlerde yatıyor. Dolayısıyla, bu 39 ülkenin dostluk köprüsünün geçtiği yol Osmanlı Arşivleridir. Bunu çok iyi değerlendirmeli ve bu hazineyi gelecek nesillere miras bırakabilmek için iyi planlama yapmayı gerektiriyor.

Değerli dinleyenler, Cumhuriyet Arşivlerine gelince, Cumhuriyet Arşivimiz yaşayan arşivdir. Cumhuriyet Arşivi’nde şu an kanun çerçevesinde, yönetmelik çerçevesinde devredilen evraklar hızla tasnif edilmektedir. Ancak, Cumhuriyet Arşivi’nin önemli bir problemi var. O problem de şu: Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bu döneme ait, 50 yıl sonra veya 100 yıl sonra bizim torunlarımız tarafından herhangi bir konu üzerinde araştırma yapmak istedikleri zaman, Fatih döneminin, Kanunî döneminin evraklarını bulmak mümkün ama, bugün genç Türkiye Cumhuriyetimizin, övündüğümüz ve iftihar ettiğimiz Devletimizin bürokrasisinin üretmiş olduğu evrakların büyük bir çoğunluğunu bulamayacaklar. Çünkü, özellikle SEKA Kanununun çıktığı dönemlerde, yöneticilerimiz tarafından, yani kurumların başındaki yöneticilerimiz tarafından, binaların boşaltılması ve gelen amirlere, müdürlere oda açılması açısından maalesef evraklar hiçbir tasnife tabi tutulmadan, çoğunlukla SEKA’ya devredilmiştir. Bu, çok acı bir yaradır.

Ayrıca, şunu da söylemek istiyorum: Biraz önce çok kısa bahsetmiş olduğum mevzuat, bugün için elektronik haberleşmenin arttığı ve yerleştiği dünya düzeni içerisinde, maalesef, yeterli değildir. Bu mevzuatın genişletilmesi, bu mevzuatın millî hudutlar içerisinde yayılacak şekle getirilmesi gerekmektedir. Demek ki, Cumhuriyet dönemiyle ilgili birinci problem, evrakların büyük bir çoğunluğunun bugün kaybolmuş olması, tahrip edilmiş veya SEKA'ya gönderilmiş olması. Bunlar için çare yok. Ancak, bunların dışındaki evraklar konusunda Devlet Arşivi'ne evrak akışı çok zor olmaktadır.

Bütün zorlamalara, bütün genelgelere, bütün takiplere ve arkadaşlarımızın kurumlarda yapmış olduğu bütün çalışmalara rağmen, istenilen düzeyde evrak akışı yapılamamaktadır. Çünkü, zannediyorum, burada bizde de bir hata var galiba; Devlet Arşivlerini tam olarak tanıtmış değiliz. Oysa, burada altını çizerek söylüyorum ki, bugün Ankara'da bulunan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü gerek personeliyle ve gerekse mekan itibarıyla Avrupa'nın, Ortadoğu'nun, Balkanlar'ın en modern ve en büyük binasıdır. Devletimiz buraya evrakların korunması, yüzyıllarca yaşaması için Osmanlı'daki, "*devlet ebed müddet*" gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin de "*devlet ebed*" fikri içerisinde yaşatacak şekilde, Devletimiz bu binayı yapmış ve donatmıştır. Galiba bizim hatamız kurumlardaki yöneticilerimize bu arşiv binasının büyüklüğünü, arşiv binasının özelliklerini anlatamıyoruz ki, evrak akışı konusunda zorluklarımız var. Bunu söylerken aşağı yukarı Avrupa'daki arşivlerin tamamına yakınına gören,

Ortadoğu ve Afrika'daki arşivleri gören bir insan sıfatıyla söylüyorum, hem çalışma, hem bina, hem fizikî mekan, hem de teknolojik olarak bugün hiç de geri değil, fevkalade önde olduğumuz yönler vardır.

Şimdi, ne olması gerekir konusuna geliyorum. Değerli dinleyenler, bugün bilgisayar hayatımıza girmiş vaziyette. Bilgisayar teknolojisi artık devlet dairesine girmiş vaziyette. Evrak üretimi yerine bundan sonra bilgisayardaki yazıların karşılıklı gidip gelmesi olacak. Onun için hazırlamakta olduğumuz, üzerinde çalıştığımız proje şudur: Bugünkü tarih itibariyle Hakkari Valisi veya Millî Eğitim Bakanı bir evraka imza attığı zaman, tarih ve sayı verilmesiyle 'devlet arşiv belgesi' olma hüviyeti kazanan bir belge, anında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün elektronik bankasına akacak ve belge 20 yıl sonra gelmediği takdirde, sistem haber verecek. Bu belgeye tarih ve sayı verilirken hangi dosyaya, hangi klasöre ve hangi depoya gireceği o an zaten çeşitli rakamlarla, çeşitli adres vermek suretiyle belli hale getirilecek. Bunu yapmaya çalışıyoruz. Zorluklarımız yok mu? Çok zorluklarımız var. Malî zorluklarımız var, bürokratik zorluklarımız var.

Ayrıca son 15 yılda yapılan uygulama göstermiştir ki, kurum ve kuruluşlarda, bakanlıkların bünyesinde mutlaka arşiv müdürlüklerinin kurulması gereği ortaya çıkmıştır. Çünkü, bugüne kadar arşivcilik hizmetleri, bakanlıkların alt katlarındaki mahzenlerde yürütülmüş, yönetici için işe yaramayan bir memur varsa, bu mekanlarda görevlendirilmiştir.

Kurumlarda, kurum arşivleri kurulması halinde, fakültelerimizin arşivcilik bölümü ve arşiv ana bilim dalı mezunlarına çok daha fazla istihdam yaratılacaktır. Genç öğrencilerimiz, mezun öğrencilerimiz, sayısız telefonlar aldığımız, mektuplar aldığımız sevgili öğrencilerimiz, bunu hep bizden bekliyorlar. Biz yapmaya çalışıyoruz, ama, sadece bizden değil, bu şekilde paneller düzenlemek suretiyle, hocalarımız, üniversitelerimiz sayesinde ve derneklerimiz sayesinde bunu hep dile getirmemiz gerekir ki, kurumlarda kurum arşivleri kurulsun ve arşiv belgeleri bugünü geleceğe taşıyan arşiv belgeleri de böylece emin ellerde, işi bilen uzman ellerde olmuş olsun.

Şimdi de, arşivlerimizin, ulusaldan evrensele geçişi, konusunda birkaç cümle söylemek istiyorum. Sayın konuklar, bugün sahibi olduğumuz arşiv hazinesinin yeterince farkında değiliz. Arşiv protokolü imzalamak için 27 Şubat 2000 tarihinde Bulgaristan'a gittim. Hepiniz biliyorsunuz ki, 1931 yılında -maalesef o tarihte yapılan bir yanlışlık sonucunda- kilosu 3 kuruş 10 paraya tam 50 ton arşiv belgesi satılmıştır. O zaman İsmail Hakkı KONYALI gibi, Fuat KÖPRÜLÜ gibi gazeteci ve tarihçiler bunun farkına varmışlar, hükümet nezdinde yapılan girişimler ve Manisa Mebusu Refik Şevket tarafından Parlamentoda verilen bir önerge sonucunda bu belgelerden sadece 54 çuvalını geriye alabilmışiz. Şu an tasnifi yapılmış, birinci derecede koruma altın alınmış, *Krill Metodiyeve Kütüphanesi*'nde 4 milyon Osmanlı belgesi var. Pekala, Bulgaristan'da var da başka yerde yok mu? Make-

donya'da var. Kosova'da var. Bosna-Hersek'te var. Yani, Osmanlının gittiği her yerde bugün çok ciddî manada Osmanlı devlet belgesi var.

Hiç unutmuyorum, 1998 yılında Bosna-Hersek'te yaptığımız bir çalışma sonucunda Prof. Dr. Fehim NAMETAK, gözyaşı dökerek üzüntü içerisinde anlattığı şöyle bir durum vardı: 17 Mayıs 1992 yılında Sırp topçusunun Sarayova'da yok ettiği ilk yer arşiv depolarıdır. 300 bin Osmanlı arşiv belgesi, orijinal, ünik eser yok edilmiştir. Yine 50 bin elyazması kitap yok edilmiştir. Prof. Dr. Fehim NAMETAK anlatırken ***"Tarihimiz yok oldu. Bize belge verin. Tarihimizi yeni baştan yazmak zorundayız"*** diyordu.

Yine bundan iki ay kadar önce arşiv incelemesi için Kosova'ya gittiğimiz zaman, Kosova'da arşiv belgelerini bulamadık. Arnavut Arşiv Müdürü diyordu ki, uzaktan çekilen fotoğrafları göstererek, "İşte, Sırlar tarafından arşiv belgelerinin taşınması." Ne mi vardı orada; orada Kosova'nın fethinden itibaren Osmanlı idaresi tarafından tutulan arşiv belgeleri, Tito'nun yapmış olduğu reformlarla ilgili, toprak reformuyla ilgili belgeler, son nüfusla ilgili kayıt defterleri, tapu defterleri, bunların hepsi gitmiş. Ayrıca, disiplinsizliğin, devletin olmayışının ve arşivin olmayışının sonucunu orada gördüm. Hiçbir insanın kimliği yok, pasaportu yok, arabasının plakası yok, evinin tapusu yok. Hiç birisini ispat edemiyorlar.

Değerli arkadaşlar, komşu ülkelerden birisinden, adını vermek istemiyorum, üst düzey bir toplantı için çağrıldığımız zaman, uzun süre yapılan tartışmalar sonucunda bizden şöyle

bir şey istediler. Dediler ki, *“Bu bayrak bizim bayrağımız değil, biz bu bayrağı değiştirmek istiyoruz, ama arşivlerinizde atalarımıza ait bir rumuz var mı? Varsa, bize dünyaları bağışlarsınız.”*

Ondan sonra hep şunu düşündüm: bizler o kadar şanslı milletiz ki, ama, bunun farkında bile değiliz. Okyanusta yüzen balığın sudan haberi olur mu? Aynen bunun gibi bir şey.

18 Aralık 1999 tarihinde Khartum Üniversitesi'nde verdiğimiz bir konferansın -arşiv belgelerinin önemini anlatmak için bunları vurgulamak istiyorum, özellikle- sonucunda bu Üniversitenin değerli tarihçi profesörlerinden Prof. Dr. Yusuf Fadıl Hasan'ın bana söylediği şöyle bir söz oldu: *“Siz, Osmanlı belgelerine göre burada Osmanlı-Sudan ilişkilerini anlattınız; ancak, biz gördük ki, bizim temel değerlerimiz, temel bilgilerimiz sarsıldı. Çünkü, biz, İngiliz kaynaklarını esas almıştık.”* Osmanlı-Sudan ilişkilerini 1820 yılında Kavalalı Hidiv Mehmet Paşayla başlatmışlar. Oysa biz, belgeler ışığında 1555 yılında Habeşistan Vilayetine kurulmasına kadar gidebiliyoruz.

Neticede, bugün Balkanlarda en küçük bir hareket olmuş olsa, bir sınır değişikliği olmuş olsa, yine, Balkanlardaki devletlerin veya şahısların başvurduğu yer Osmanlı arşivleri, Türk arşivleri. Ortadoğu'da ha keza aynı şekilde. Yemen'de aynı şekilde. Eritre ile Yemen arasında bundan bir süre önce Kızıldenizin içerisinde bulunan Haniş adaları var, iki devlet arasındaki anlaşmazlık yine arşivlerimiz sayesinde önlenmiş

ve Lahey Adalet Divanında hazırlanan rapor haklı gerekçe olarak kabul edilmiş ve konu da böylece halledilmiştir. Bunun gibi uluslararası birçok mesele bugün, arşivlerimiz sayesinde çözüme kavuşturulmaktadır.

Değerli dinleyenler, bu eşsiz hazinenin sahibi olan Türk Devleti ve Türk Milletinin arşivlerinden ne bizler, ne bilim adamları ve ne de yöneticiler olarak, bugün gereği kadar faydalanamıyoruz. İstanbul'daki arşivlerimizde araştırma yapanların yüzde 35'i yabancı araştırmacılarıdır. Bu yabancı araştırmacılar içerisinde Japonlar birinci sıradadırlar.

Geçen gün dostumuz, arkadaşımız Tokyo Üniversitesi profesörlerinden Yuso NAGATA'nın Milliyet Gazetesinde bir demeci vardı, okumanızı tavsiye ediyorum. Sayın NAGATA'ya, Ankara'da bir akşam yemeğinde *"Osmanlı arşivlerinde niçin bu kadar araştırma yapıyorsunuz? Sizinle bizim komşuluk bağlarımız yok"* diye sordum, dediği şey şu: *"Avrupa'yı tanımak için Osmanlı'yı tanımak lazım. Osmanlı'nın 600 yıllık idaresindeki felsefeyi çözmeye çalışıyoruz."*

İşte, bunun içindir ki, 316 yıl Osmanlı idaresinde kalan Cezayir, 600 ton arşiv belgesini 1954 yılında kaptırmıştır. Cezayir'le ilgili Osmanlı arşiv belgelerinin büyük çoğunluğu Fransa'da, Vatikan'da ve Avustralya'dadır. Türk gençlerine, araştırmacılara, genç nesillere, Türkiye'nin geleceğini emanet etmekten her zaman gurur duyduğumuzu söylediğimiz insanlara işte, Türk Kültür İmparatorluğu kurulacak derecede bir hazine önünüzde bekliyor. Eğer, bu hazineyi çok iyi değer-

lendirirsek, eğer bu hazine sonucunda çok değerli bir çalışma ortaya çıkarırsak belki fen alanında, fizik, kimya, biyoloji alanında bir şey söyleyemem ama, sosyal bilimler alanında şu an hâlâ bakîr olan bir saha sizleri bekliyor ve dünyada sesi-mizi duyururuz. Atalarımızın bırakmış olduğu mirasın böylece yararını görmüş oluruz.

Bakın, buraya bir takvim getirdim, bu takvim Bulgaristan Devletinin bütün resmi dairelerinde bulunuyor. Bu takvimde o kadar güzel bir Osmanlı fermanı kullanmışlar ki. Osmanlıya herkes sahip çıkıyor, biz de sahip çıkıyoruz, Osmanlı derken arşivlerimizi kastediyorum. Bakın, şu kitaplar Bulgarlar tarafından çıkarılmış arşiv yayınları, baştan sona hepsi Osmanlı arşiv belgelerini içeriyor.

İşte, bu kültür mirasımızın sahibiyiz, ancak, bu miras kullanılmazsa hiçbir işe yaramaz. Kullanmak için de Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü çeşitli bürokratik ve malî sıkıntılara rağmen kapılarını sizlere açmış bekliyor.

Teşekkür ediyorum.

BAŞKAN (Prof. Dr. Gülbün BAYDUR Hacettepe Üniversitesi) – İsa Özkul’a teşekkür ediyoruz.

Ahmet KARATAŞ (Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Kütüphanesi) – Benim sorum Sayın İsa Özkul’a olacak. Sayın Özkul’un konuşmasını çok soyut buldum. Oysa bekledim ki, Haftanın ana temasına uygun olarak Küreselleşme, Avrupa Birliği ve Bilgi Hizmetleri başlığına uygun düşecek,

denk düşecek bir bilgilendirme ya da bilgi vermesini beklerdim. Zaman zaman basında çıkıyor, Arşivimizi elektronik ortama aktarmak için şu kadar milyon dolar ayrıldı, şu kadar milyon dolar ayrılacak gibi haberler de okuyorum. Acaba, küreselleşme dediğimiz, Avrupa Birliği dediğimiz, eşiğinden girmek üzere olduğumuz Avrupa Birliğine uygun, belge ve arşiv yönetiminde ne gibi hazırlıkları var, ne gibi projeleri var? İyimser bir tahminle biz, ne kadar süre sonra arşiv belgelerinin bibliyografik denetimini, tam metin erişimini görmüş olacağız, bu konuda biraz bilgi verebilir mi?

Teşekkür ederim.

İsa ÖZKUL (Devlet Arşivleri Genel Müdürü) – Sayın Ahmet Karataş arkadaşımızın sorusu, esasında beklediğim bir soru.

Değerli arkadaşlar, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, hem Cumhuriyet Arşivi hem Osmanlı Arşivi’ni çatısı altında bulunduruyor, ama adı Devlet Arşivleri. Özellikle yurtdışındaki toplantılara gittiğimiz zaman, adımız Devlet Arşivleri olduğu için çok sık soru ve problemlerle karşı karşıya kalıyoruz. Mesela, deniyor ki, “Türkiye’de arşivler kapalı, biz Türkiye’de arşivlere giremiyoruz. Türkiye’deki arşivlerde bilgiye erişim konusunda son derece sıkıntılar var.” Bu sorularla çok sık karşı karşıya kalıyoruz. Soruyu soranla, daha sonra birebir konuşunca da hadisenin Devlet Arşivlerini ilgilendiren, Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi olmadığını görüyorsunuz. Karşınıza Vakıflar arşivi çıkıyor. Karşınıza Tapu Kadastro arşivi çıkıyor. Karşınıza sarayların arşivi çıkıyor. Tabii adınız

Devlet Arşivleri olduğu için zannediliyorki, bütün Türkiye'deki arşivlerden siz mesulsünüz. Yani, bunun sıkıntısını çekiyoruz. Bu bir.

İkincisi, tabii küreselleşmeye gittiğimiz bir dönem içerisinde arşivlerin yenilenmesi gerekiyor. İşte, Osmanlı dönemindeki zaman zaman çok kısa anlattığım şey arşivlerde çok yenilenme olmuş, ama Cumhuriyet dönemindeki arşivlerde yenilenme, özellikle 1987'lere rastlıyor, sıçrama noktası, personel takviyesi ve malzeme takviyesi. Ankara'daki arşiv binası 1988'de açılmış, ancak biz bağımsız bir kuruluş değiliz. Bizim özel bir bütçemiz de yok. Hazırlamış olduğumuz birtakım projeler var. Bunların içerisinde zaman zaman baskında lehinde veya aleyhinde çok okuduğunuz, çok duyduğunuz otomasyon projesi var. Bu otomasyon projesinin İstanbul kanadıyla ilgili söylüyorum, aşağı yukarı bir kısmı hayata geçmiş vaziyette, ama büyük bir çoğunluğu olan diğer tarafları hayata geçmedi. Osmanlı Arşivini bugüne kadar biz bir mikrofilme aktarmış değiliz, bu konuda da utanç duyuyoruz, üzülüyoruz. Adeta, evrak katli yapıyoruz. Bugün arkadaşlarımız İngiltere ve Fransa Arşivini gördüler, oralarındaki arşivlerde hiçbir zaman orijinal belge veremezsiniz, verilmez, ama biz bugün maalesef altyapı olmasına rağmen birtakım sıkıntıları aşamadığımız için hâlâ daha araştırmacılara orijinal belge vermek zorunda kalıyoruz. Sıkıntılarımız çok fazla.

Küreselleşmeyle ilgili konularda mesela, bir başka otomasyon projesi içerisinde şu an 4 bine yakın katalogdan bahsettim, bu katalogların manyetik ortama aktarılması ve

buradan İnternet aracılığıyla bütün dünyaya dağıtılması gerekir. Henüz daha bu işin başındayız, yavaş yavaş yapmaya çalışıyoruz, ama, gerçekten çok ciddi manada sıkıntılarımız var.

Teşekkür ederim.

Ali Fuat KARTAL (TBMM Kütüphanesi) – Ben de İsa Beye bir soru sormak istiyorum. Ethem Eldem Hocam İngiltere ve Fransa örneğinden bahsetti, oralardaki arşiv kurumlarından dış ülkeler diyebileceğimiz araştırmacıların belgeye ulaşma sürelerinden bahsetti. Yurtdışından Türkiye'ye gelen araştırmacılara ne tür bir prosedür uygulanıyor? Bunu öğrenmek istiyorum.

Teşekkür ederim.

İsa ÖZKUL – Sayın Kartal, şöyle ifade edeyim: Belgeye ulaşım konusunda, Osmanlı Arşivi'nde biraz daha zamana ihtiyaç var, Cumhuriyet Arşivi'nde çok daha kısa zaman içerisinde belgeye ulaşımı sağlıyorsunuz. Neden? Osmanlı Arşivi yedi ayrı binada bulunuyor, ayrı ayrı bölgelerde yedi ayrı depoda malzememiz bulunuyor. Bu malzemenin araştırma salonuna getirilmesi, yerinden çıkarılması, o kadar çok kolay değil. Mesela bir araştırmacının, araştırma konusu ile ilgili belgeler hem (a) deposunda, hem de (b) deposunda mevcut; birisi farklı yerde, birisi farklı yerde. Bu depoların farklı yerlerde olmasından kaynaklanan ve bir de henüz biraz önce bahsettiğim gibi, mikrofilme geçilmediği için bir mikro-

film arşivi daha yapılamadığından orijinal belge vermek zorundasınız. Bu orijinal belgeler birkaç defa araştırmacının eline geçtikten sonra yıpranıyor, böylece restorasyonunun yapılmasına ihtiyaç var, bunlar restorasyona gidiyor, restorasyonda uzun bir zamandan sonra tekrar yerine dönüyor, yani bizim maalesef, İngiltere ve Fransa'da, arkadaşımızın örnek verdiği şekilde altyapı var, fakat henüz daha birtakım engelleri, otomasyon projesinin hayata geçirilmesi konusunu aşamadığımız için, bu zaman dilimi biraz uzamakta.

Cumhuriyet Arşivi'nde ise, konuşmamda bahsetmiştim, gerçekten Türkiye Cumhuriyeti'ne yakışan bir Devlet Arşiv Sitemiz var. Bizim kurum olarak kendimizi tam anlatamamızdan kaynaklanan belge akışı konusunda yavaşlık var. Cumhuriyet Arşivi'ndeki bir bilgiye, belgeye ulaşım çok daha kısa zamanda olmaktadır. Belki de İngiltere ve Fransa'daki arşivlerden çok daha kısa bir zaman dilimi içerisinde belgeye ulaşılmaktadır. Kurumlar zannediyorlarki, arşiv belgelerini biz Devlet Arşivlerine teslim ettiğimiz zaman, bir daha bu arşiv belgesine ulaşamayız. O açıdan kurumlara zaman zaman seminerler yapmaya başladık. Kurumların üst düzey yöneticilerini arşive davet edip, bizzat yerinde göstermeye başladık, başka çare göremedik çünkü. Bir kurumdan gelen belge, tekrar o kurumu ilgilendirmesi halinde bizim tasnifimizden geçip bilgisayar sistemimize girdikten sonra o belgeye ulaşım 3 dakikadır, 3 dakika içerisinde bu belge kurumun eline geçmektedir.

Teşekkür ederim.

Prof Dr. Ethem ELDEM (Boğaziçi Üniversitesi) –

Sayın Kartal tarafından Sayın Özkul'a da yöneltilen bu süre meselesi. Süre meselesinin bir parçası da izin alma mekanizması ki, o da özellikle yabancılar için bizim yurtdışı temsilciliklerimizden vesaire geçiyor. Bu, üç altı ay falan sürebiliyor. Fakat bu sizin sorumluluğunuz değil. Çünkü, daha önce söylediğiniz gibi, sizi aşan bir mevzuat var. Dolayısıyla devletin belirli kuralları var ve siz, Devlet Arşivleri olarak bunlara uymak zorundasınız. Dolayısıyla söylediklerimi lütfen bir suçlama olarak almayın. Ben sadece bir durum tespiti yaptım. Ben biliyorum ki, bir Türk vatandaşı olarak İngiltere'ye gittiğinde kütüphane veya arşivin kendisinden başka hiçbir resmi müracaatta bulunmak ihtiyacı duymadan o kuruma gidip 5 dakika içinde kartımı, 20 dakika içinde vesikamı alıyorum ve bunun buradaki farkı ben sadece ortaya koymak istiyorum. Biliyorum ki, bir altyapı problemi var. Size istediğiniz kadar ödenek veriliyor mu? Ayrı bütçeniz olmadığını siz de söylediniz. Burada kurumları suçlama gibi bir maksat lütfen aramayın. Benim derdim mümkün olduğu kadar bilgi akışının ve erişiminin yakışır bir şekilde olabilmesi ve eminim ki arşivcilerin de istediği budur.

Sizin sorunuza gelince, biraz önce bu zikrettiğiniz bu derleme, seçme vesaire. Beni rahatsız eden nokta şudur: Genellikle arşiv kurulları ne tür yayınlar yaparlar; ya katalog yayınlar ki, mesela bizde Devlet Arşivlerine bağlı olmakla beraber mesela Topkapı Sarayı Arşivinde çalışmak istediğinizde hâlâ matbu bir katalog yoktur, yanılmıyorsam

Köprülü'nün kendi elyazması olan kataloglardan çalışırsınız. Yani, arşive girmek için arşiv kullanırsınız gibi bir durum. Bu da maddi imkansızlıklardan.

Arşiv kurumlarının yaptıkları başlıca yayın katalogdur. Çünkü eninde sonunda vesikaya ulaşmak araştırmacının sorumluluğudur. Arşiv genel müdürlüklerinin veya arşiv kurumlarının böyle hazır lop, çiğneyip araştırmacıya bilgiyi, belgeyi yayınlanmış haliyle sunmak gibi bir mecburiyeti yok.

İkinci bir yayın türü ise, çok nadir ve genellikle burada Bulgar örneklerini gösterdiniz, eskiliği veya zarafeti veya konusu itibarıyla biraz ünik diyebileceğiniz türe giren ferman, önemli vesikaların yayımı söz konusudur.

Bir tarihçi bir arşive girip de eline geçen her şeyi mi yayınlıyor, seçiyor. Tarihçinin elindeki o gücü düşünebiliyor musunuz, istediğinizi yayınlatabiliyorsunuz, istemediğinizi gördüğünüz halde yayınlamak gibi bir mecburiyetiniz yok, ben görmedim diyebiliyorsunuz. Bütün tarih kitapları eninde sonunda seçme vesika üzerine dayalıdır. Dolayısıyla seçmek işin tabiatında vardır. Beni rahatsız eden konu şu; bu hassas diyebileceğimiz konular bunlar nedir Ermeni konusu, Bulgar mezalimi, bu tür devlet eliyle yayınlarda iki arada bir derede kalınıyor. Çünkü aslında vesika bolluğunun ne derecede büyük olduğu belli. Dolayısıyla, bütünü yayınlamak gibi bir iddia taşımadığı ortada.

Birileri sizin arşivinizdeki vesikayı görmek istiyor, siz ki, bazen koleksiyonlar kişilere ya kısa bir süre ya uzun bir

süre ya da külliye kapanıyor, eninde sonunda bu da Arşivin tasarrufundaki bir şey, bunu tartışmaya da belki gerek yok, ama, böyle bir durumda siz araştırmacıya şu veya bu şekilde bir erişim imkansızlığı yarattığınız takdirde ve o erişmeye çalıştığı konuyla ilgili bütünü içermediği zaten malum olan bazı belgeleri yayınlarsanız ortaya çıkan şüphe kaçınılmazdır. Yani, (a) şıkkı, devlet yalan söylüyor ve hakikaten bir şey gizlemeye çalışıyor, o zaman seçecektir ve kendini suçlu duruma, utandıracak duruma, mesele ne ise, bunları koymayacaktır ve böyle bir suçlama haklı olacaktır. Böyle bir durumda bunu yapmaktansa araştırmacının kendi çıkarı, çünkü araştırmacı sizin hakkınızda kötü bir şey yazacaksa nasıl olsa yazar, sizin yayınlarınız buna ne mani olur, aksine böyle bir yayın yaptığınız anda ya gerisi gibi bir soru işaretini kendiniz eline vermiş oluyorsunuz.

(b) şıkkı, devlet yalan söylemiyor. Dolayısıyla aslında gizleyecek, utanılacak bir şey yok ortada, ama gene aynı politikayı güdüyor. Yani, olası bir bütünden en iyi niyetiyle seçmece dediğiniz gibi en çarpıcıları veya en şunu belirli bir kriterle göre seçiyor ve bunları yayınlıyor. Bu, dediğim gibi bir arşivin tabiatında olmadığı için böyle seri yayınlamak katalog dışında, çünkü bütünü alamıyor. O zaman ne oluyor, gene o şüphe uyanıyor ve haksız yere zan altında kalınıyor. Benim derdim sadece bu. Eğer dikkat ederseniz bunu söylerken bu tür davranışları bir zaaf belirtisi olarak gördüğümü söyledim. Beni rahatsız eden nokta o. Dolayısıyla inşallah yanlış bir anlaşma olmadı. Benim derdim onunla. Yoksa, orada harcanan emek, biliyorum ve hakikaten lüzumsuz de-

meyeceğim, çünkü eninde sonunda vesika vesikadır, ama siz de biliyorsunuz ki, bir seri olan bir şeyden bir şey yayınladığınız taktirde o eksikleri, o gedikleri insanlar görmek isteyecektir. Çünkü, şu nedenle, bu nedenle istatistik yayını gibi. İstatistik yayını yapın 5 tane sene rastgele eksik olsun, insanlar onun peşine düşmeyecek mi, düşecek. Yoklarsa ne ala, varlarsa niye konmadı, vesaire. Yani, lütfen o konuda bir yanlış anlaşma olmasın.

Teşekkür ederim.

İsa ÖZKUL – Sayın Başkan, müsaadenizle Sayın Eldem'in sorularını biraz da ben açmak istiyorum, daha iyi anlaşılsın diye.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne başvuran veya Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla bize gelen yabancı araştırmacılarla ilgili izin konusu şöyle: Eğer bize, bulundukları ülkeden başvurmuşlarsa bir ay gibi bir zaman içerisinde, Türkiye'de başvurduysa bir haftada. Yerli araştırmacı ise, bir gün içerisinde çıkmaktadır. Ancak adımız Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü olduğu için diğer bahsettiğim kurumlardaki arşivlerle ilgili izin konusu lütfen karıştırılmasın. Kültür Bakanlığında yerli araştırmacılar için bile bir izin üç aydan önce çıkmaz, yabancı bir araştırmacı için ise altı aydan önce çıkmaz. Yani, lütfen kendi Kurumumla diğer kurumları karıştırmayalım.

Yayına gelince: Devlet Arşivleri'nin birinci vazifesi arşiv belgesini korumaktır. İkinci vazifesi arşiv belgesini tasnif etmektir, üçüncü vazifesi ise araştırmacıya açmaktır.

Arşivcilikte temel ilke; belgeyi mikrofilme alma, mikrofilmden araştırmacıyı yararlandırma ve bilgisayar marifetiyle de bilgiye erişimi çabuklaştırma ve hızlandırmadır. Biz mikrofilm sistemine daha geçmiş değiliz, geçemedik, geçemeyince de orijinal belge veriliyor.

Değerli arkadaşlar orijinal belge araştırmacıya verilirken biz kılı kırk yarıyoruz, çünkü o belge gerçekten o katalogda olmasına rağmen verilemeyebilir, zaten bu konuda mevzuatta da hükümler vardır. Bu belgenin verilememesi, o belgenin araştırmadan kaldırılması demek değildir. O belge onarım için mutlaka restorasyon ünitesine alınmış demektir.

Yayın konusuna gelince; yayın konusunda Devletin bir politikası var, Devlet Arşivleri'nin bir politikası var. Devlet, bu politikası çerçevesinde bazen kendisi yayın yapmak mecburiyetindedir, ama, esasında bizim gönlümüz isterki, bu yayını üniversiteler yapsın, bu yayınları hocalarımız yapsın; ama bazen ferden hocalarımız bu yayınları yapma konusunda maddî yönden veya çeşitli imkânsızlıklar içerisinde zorlanmakta veya üniversitelerimiz bunu yapmaya geç başlamakta, ama, Devletin o anda yapması gereken ve mutlaka müdahale etmesi gereken konular vardır ve bir bakıma bu tarihçilere ve yayın yapmak isteyenlere de öncü ve örnek olmaktadır. Hadiseyi böyle değerlendirmek lâzım. Bu konuda burada çok da fazla bir şey söylemek istemiyorum, çünkü, Devletin bir politikası var.

Teşekkür ediyorum.

BAŞKAN – Teşekkür ederiz.

Ali Fuat KARTAL – İsa Beye bir soru daha sormak istiyorum. Son derece önemli belgeler elinizde, bunların mikrofişe aktarılması da çok hayati bir önem taşıyor, altyapı var diyorsunuz ama, birtakım nedenlerden dolayı bu belgeler mikrofiş ortamına aktarılamıyor, belgenin aslı araştırmacılara veriliyor, doğal olarak yıpranıyor. Bu engeller bize söylenmeyecek kadar gizli mi? Bunun sebebi nedir, öğrenmek istiyorum.

BAŞKAN – Buyurun.

İsa ÖZKUL – Esasında gizli diye bir şey yok, ama çeşitli zorluklar var. Bunun için zamana ihtiyacımız var. Bu hadise 10 yıl önce başlamış, 10 yıldan bu tarafa çok ciddi bir mücadele verilerek -işin içerisinde olan arkadaşlarımız yakinen bilirler- bir noktaya kadar geldi. Yani, karamsar olmaya da gerek yok. Yakında güzel bir sonuç alacağız.

Teşekkür ediyorum.

Mehmet Ali KIR (H.Ü. Arşivcilik Ana Bilim Dalı 4. Sınıf Öğrencisi) – Benim sorum İsa Beye olacak. İsa Bey, Bulgaristan'a satılan arşiv dokümantasyonundan bahsetti ve bunun 54 çuvalının geri alındığını söyledi. Benim bildiğim bir kısmı para ödenerek mikrofilm olarak geri alınmış, acaba bu verilen evrağın alımı devam etmekte mi?

Teşekkür ederim.

İsa ÖZKUL – Sevgili öğrencim, hassasiyetin için teşekkür ediyorum. Ben bu örneği dikkatinizi çekmek için verdim. Sadece millî hudutlar içerisinde değil, bugün dünyanın birçok yerinde, komşu ülkelerimizde bizimle ilgili belgelerin olduğunu söyledim. Dostluk köprüsünün arşivden geçmesi gerekir cümlesini kullanırken, ortak tarihimiz var, kimisiyle 500 yıl, kimisiyle 300 yıl. Bu ortak tarihin yazılabilmesi için tasnifin hızla yapılması şart. O zaman tarihçilerimize de bir görev düşüyor; ortak tarih yazacaklar, ortak tarih yazıldığı zaman da bu insanlarla biz birlikte 300 yıl, 400 yıl, 500 yıl yaşamışız, bu orta yere çıkacak. Yani, o misali bu belgelere dikkatinizi çekmek için verdim.

Mikrofilmlerin alınması devam ediyor. Şu ana kadar ciddi sayıda mikrofilm aldık, bu devam ediyor ve devam da edecek, sadece Bulgaristan'dan değil, bugün 20'ye yakın ülkeden çok çeşitli ülkelere, evrakların mikrofilmleri veya fotokopileri alınmakta, bunlar Arşivimize kazandırılmakta, bir taraftan bunların katalogları hazırlanmakta ve hazırlanan kataloglar da peyder pey zaman dilimi içerisinde araştırmacıya sunulmaktadır.

BAŞKAN – Teşekkür ederim.

1990

1991

1992

1993

1994

1995

1996

1997

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2005

2006

2007

2008

2009

2010

Türk Arşivleri ve Uluslararası Boyutu *

Sayın TODAİE'nin değerli öğretim üyeleri ve Büyük Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Türkiye'sinin gelecekteki üst düzey yönetici adayları;

Bugün sizinle, coğrafyasından 40'a yakın bağımsız devletin çıktığı ve Kafkaslardan-Cezayir'e, Balkanlardan-Yemen'e kadar uzanan üç kıta üzerinde 600 seneyi aşkın bir zaman diliminde hükümlan olmuş bir Büyük Devletin bıraktığı tarihi mirası, yani Osmanlı Arşivlerini konuşacağız.

Ancak, bu konuya girmeden önce, kısaca arşivlerin öneminden bahsetmek istiyorum.

* TODAİE tarafından düzenlenen "Kamu Yönetimi Lisansüstü Uzmanlık Programı"na katılan Vali Yardımcısı, Kaymakam, Emniyet Amiri, Hakim, Doktor, Müfettiş, Mühendis, Komiser ve Öğretmenlerden oluşan 114 kişilik gruba 23 Şubat 2000 tarihinde Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü İsa ÖZKUL tarafından verilen konferans.

Arşivlerin Önemi

Arşivler, geçmişle bugün arasında irtibat kurmayı sağlayan bir köprü görevi yapar. Bu önemi sebebiyle, milletlerin en değerli hazinesi ve devlet varlığının hafızası sayılır.

Arşivler bir ülkenin tapu senedi, bir milletin kimlik belgesi, bir çeşit hatıratıdır. Vatandaş ve devlet hakları hepsi arşivlerde saklıdır.

Arşivler, devletin ve fertlerinin haklarını, milletlerarası münasebetleri belgeler ve bunun tabîî sonucu olarak, bunların korunmasını sağlar. Bir konuyu aydınlatmaya ve tespite yarar. Ait olduğu milletin örf ve adetlerini, sosyal yapısını, devletin teşkilâtını ve işleyişini ortaya koyar. Böylece, devletlerin ve milletlerin tarihleri, arşivlerde bir hazine gibi korunur, önemsenir ve değer verilir.

Osmanlı Devleti Döneminde Arşivler

Osmanlı Devleti'nde, daha kuruluşun itibaren bir arşiv fikrinin mevcut olduğu, gerek kayıtların defter şeklinde tanzimi ile ilgili emirlerden, gerekse günümüze kadar gelen belgelerin tanzim ediliş tarzından ve titizlikle korunmuş olmalarından anlaşılmaktadır. Bununla beraber günümüzdeki anlamıyla bir arşivcilik olmamakla birlikte yazışma sisteminin özelliği, hak ve hukukun korunması bakımından, bunların yazılı hale getirilmesi ve her türlü yazılı materyale duyulan saygı, biriken evrakın titizlikle korunmasında önemli derecede rol oynamıştır.

Bursa'nın başşehir olduğu dönemlere ve öncesine ait resmî belgelerin Timur istilâsı sırasında yok edildiği bilinmektedir. Edirne'nin devlet merkezi olduğu dönemlerde ise meydana gelen yangınlar, saltanat kavgaları gibi sebepler yüzünden, bu döneme ait belgelerden çok azı zamanımıza kadar gelebilmiştir. Bundan dolayı daha çok Kanunî döneminden itibaren çok sayıda ve düzenli arşiv malzemesi bulunmaktadır.

İstanbul'un fethinden sonra ilk evrak mahzeni olarak Yedikule kullanılmıştır. Bununla beraber Edirne Sarayı'ndan divanhâneye ve ordu divanlarına ait defterler ancak III. Ahmed'den (1703-1730) sonra Topkapı Sarayı'na taşınmıştır.

Kese, torba ve sandıklarda muhafaza edilen arşivlik malzeme, ilk dönemde divan toplantılarının yapıldığı Kubbealtının yanı başındaki Hazine-i Âmire'de devlet gelirleri, altın, gümüş akçeler ve değerli eşyalarla birlikte saklanmıştır. Sekiz kubbeden oluşan çift demir kapılı geniş bir bina olan Hazine-i Âmire'ye, divan defterleri ve battallarının konulması ve muhafazası için, zaman zaman emirler verilmiştir.

Sultan I. Abdülhamid zamanında (1774-1789) başlayan ıslahat hareketleri, arşivcilik konusunda da kendini göstermiştir. Bu devirde, devlet kayıtlarının korunması ve önemi konusunda, bir bakıma günümüz arşivciliğine de yol gösteren bir takım düzenlemeler yapılmıştır.

Arşivlerin bu kadar dağınık olması ve 1785'te Sadrazam Sarayı bahçesinde inşa edilen mahzenin yetersiz kalması,

yeni bir arşiv binasının yapılmasını zarurî kılmıştır. Bununla beraber, geçen yıllar zarfında yeni depolar yapılmamasından dolayı arşivlik malzeme sandık ve torbalarda, elverişsiz şartlarda dağınık bir şekilde muhafaza edilmiştir. Evrakın korunması ve modern anlamda tanzimi çalışmaları 1845 yılına rastlar. Nitekim devrin Maliye Nâzırı Saffeti Paşa, 10 Mayıs 1845’de sunduğu bir tezkire ile Enderun-ı Hümâyûn’da saklanan evrak ve defterlerin yok olma derecesine geldiğini ve bunların bu durumdan kurtarılması için Hazine-i Mâlîye’den tayin edilen memurlar vasıtasıyla tek tek gözden geçirildiğini ve kalemlerine göre ayırımının yapıldığını ve yeni depolara konulduğunu, ayrılan bir kısım evrakın ise ileride lâzım olur düşüncesiyle saklandığını bildirmektedir. Öte yandan, bütün Osmanlı evrakını muhafaza edecek ve bundan sonra birikecek malzemenin de saklanacağı bir bina yapılması planlanmıştır. Nitekim 1846’da Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından modern anlamda bir arşiv binasının inşası için bir irade çıkarılmıştır. Bu iradede, önemli meselelere dair bütün kayıt, senet vb. evrakın şimdiye kadar Bâb-ı Âli ve Sultanahmet Meydanı civarındaki depolarda muhafaza edildiği, bunun ise ihtiyaç duyulan evrakın çabuk bulunamamasına ve işlerin aksamasına yol açtığı anlatılmakta ve Bâb-ı Âli’de yeni bir bina inşasının uygun olacağı belirtilmektedir.

Bu teşebbüsten sonra *Sadrazam Mustafa Reşid Paşa*’nın iş başına gelişinin altıncı ayında verilen yeni bir emirle, 1847’de *Hazine-i Evrâk* adıyla bir binanın yapımına başlanmıştır. İtalyan mimar Fossati tarafından çizimi yapılan bina, 1848’de tamamlanmıştır. Binanın inşaatı sürerken çık-

rilan nizamnâmeler ve kurulan heyetler ile modern arşivcilik anlayışına uygun düzenlemelere gidilmiş ve arşiv binasının tefrişi tamamlanarak 1850’de hizmete sokulmuştur.

Bu bina inşaatı devam ederken, Hazine-i Evrâk’ta çalışacak ekibin teşkili ve ön hazırlıkların planlanması yapılmış, ehliyet ve liyâkatine güvenilen *Sâdaret Mektupçusu es-seyyid Hasan Muhsin Efendi*, Hazine-i Evrâk’ın başına getirilmiş; teşkilât, başlangıçta “*Hazine-i Evrâk Müdüriyeti*” olarak adlandırılmışsa da, müdürlük unvanının Muhsin Efendi’nin daha önceki vazifesi olan Mektupçuluğa nazaran daha aşağı bir unvan olması ve arşiv hizmetinin devletin önemli işlerinden olduğu düşünülerek, müessesenin adı “*Hazine-i Evrâk Nezâreti*” olarak değiştirilmiştir.

Devlet hayatında arşivin önemi resmen tescil edilip, merkezde Hazine-i Evrak tesis edildikten sonra, bazı bölge ve vilayet arşivlerinin kurulması ile ilgili teşebbüslere geçildiği görülmektedir.

1847’de Manastır’da, 1868’de Tuna vilayeti merkezi Ruscuk’ta ve Ankara’da birer arşiv kurulması ve bina inşası ile ilgili faaliyetler, bunlar arasında zikredilebilir.

Bu dönem arşiv faaliyetlerinden söz edilirken, II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı’nda tesis ettiği *Yıldız Arşivi*’nden de bahsetmek gerekir. II. Abdülhamid tahta çıktığı 1876 tarihinden, ‘hal’ edildiği 1909 senesine kadar, başta Sadaret olmak üzere, çeşitli devlet dairelerinden Saray’a arz

edilen resmî evrakın suretleri ile çeşitli müessese ve şahısların muhtelif vesilelerle Saray'a sundukları rapor ve arzuhallerin asıllarından meydana gelen bir arşiv kurulmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar Sadârete bağlı olarak faaliyet gösteren Hazine-i Evrâk, 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından yeniden düzenlendi ve Başbakanlık merkez teşkilâtı içinde yer aldı. 1960 yılında Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü haline getirildi.

Osmanlı Devleti'nin, merkez teşkilâtınca üretilen arşiv malzemesi, bugün İstanbul'da **Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı**'nda muhafaza edilmektedir.

Diğer yandan, Cumhuriyet dönemi Başbakanlık Arşivi'ni tanzim ve tasnif etmek amacıyla, Ekim 1976'da Başbakanlık merkez teşkilâtı içinde Ankara'da Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı kuruldu.

Son olarak, 1984 yılında çıkarılan Başbakanlık Teşkilât Kanunuyla, **Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü** kurularak, Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlıkları, bu Genel Müdürlük çatısı altında toplanmıştır.

Osmanlı Arşivlerinin Önemi

Osmanlı Devleti, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bir kısmında 600 yıla yakın bir süre hüküm sürmüş olup, bugün bu topraklar üzerinde 40 civarında devlet kurulmuştur.

Üç kıta üzerinde, çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti, geride bir *kültür imparatorluğu* kurulabilecek zenginlikte, sosyal hayat, kültür ve medeniyetinin ihtişamının bütün belgelerini bırakmıştır. Bu miras sayesinde dünyanın en zengin arşiv malzemesine sahip ülkelerinden biriyiz.

Bilindiği gibi, Osmanlı arşivlerinin en büyük özelliği, ülkemizle birlikte Osmanlı coğrafyasında kurulmuş olan devletlerin tarihî, hukukî, idarî, iktisadî, dinî, ilmî, edebî, estetik, kültürel, biyografik, jeneolojik, demografik vb. ile yine o dönemin ahlak, örf, adet ve çeşitli sosyal hareketleri; vatandaş ve devlet hakları ile milletlerarası hakların ispatı konusundaki belgeleri ihtiva etmesidir. Söz konusu ülkeler, millî arşivlerini kurmak, kendi sosyal meselelerini incelemek, millî varlıklarını ortaya koyabilmek, vatandaş, devlet ve milletlerarası haklarını ispat edebilmek için Osmanlı arşivlerinden yararlanmak mecburiyetindedirler.

Devlet Arşivi, elinde bulundurduğu belgeleri tasnif edip, araştırma hizmetine sunan bir bilim kurulumudur. Belge, diğer araştırma kaynakları arasında gerçeği en objektif biçimde yansıtan malzemedir. Belgenin ortaya koyduğu gerçeğe ters düşen her türlü iddia geçersiz kalır. Tarihçiler, araştırmalarında arşivleri de kullanmak zorundadırlar. Bugün, maalessen batı dünyası ve Arap ülkelerinde, tarihimizi çok çarpıtan bazı görüşlere rastlıyoruz. Bu tahrifat, ancak arşivlerdeki belgelerin ışığında yapılacak araştırmalar sonucunda düzeltilebilecektir.

Bu bakımdan, geçmişî daha iyi anlayabilmek için Osmanlı arşivlerinin (yurtiçi-yurtdışı) en kısa zamanda tasnifi bitirilerek, kullanıma hazır hale getirilmesi, yerli ve yabancı araştırmacıların hizmetine sunulması en büyük hedefimizdir.

Arşivlerimizin gerçek fonksiyonunu yerine getirmesi, sadece dünyada “**Türk**” imajının değişmesine hizmet etmekle kalmayacak, aynı zamanda, eşi bulunmayan bu belge hazinelerinin gün ışığına çıkması neticesinde, Türk sosyal bilimlerinin büyük bir atılım yapacağı, bu gelişmelerin sonucunda, dünyanın belli başlı üniversitelerinde Osmanlı kültür ve medeniyetinin anlatılacağı ve araştırılacağı “**Osmanistik**” kürsüleri kurulabilecektir.

Bilindiği gibi, Osmanlı bürokrasisi evraka çok büyük değer vermiş ve bunun tabîî sonucu olarak, üretilen Devlet evrakını da saklama ve koruma görevini üstlenmiştir. Padişahlar tarafından, sorumlulara yapılan uyarıların birinde “... *bir sayfasına ve bir harfine zarar gelmesi halinde cevaba kâdir olamayacakları*” hatırlatılmıştır.

Bu ihtimam sonucudur ki Osmanlı Devleti merkez teşkilâtı arşivinin adı “**Hazine-i Evrak**” ve Devlet teşkilâtındaki yeri de “**Nezaret**” yani “**Bakanlık**” seviyesinde olmuştur.

Osmanlı Arşivlerinin önemi ve bu konuda yapılması gereken çalışmaları özet olarak ifade etmek gerekirse;

1- Osmanlı Arşivleri, Osmanlı tarihi ve dünya tarih araştırmaları bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Osmanlı belgelerinden yararlanılmadan yazılacak tarih, mutlaka hatalı ve noksan olacaktır.

2- Osmanlı coğrafyasındaki devletlerin bu döneme ait tarihlerinin tespiti, vatandaş, devlet ve milletlerarası haklarının korunabilmesi ancak bu belgeler sayesinde sağlanabilecektir.

3- Yurt dışında bulunan Osmanlı dönemi belge suretlerinin, Osmanlı arşivine kazandırılması sonucunda, Osmanlı tarihi konusundaki eksik olan belgeler tamamlanacak, Osmanlının milletlerarası münasebetlerine dair yeni belgeler ortaya çıkacak, Osmanlı'nın İstanbul dışındaki faaliyetleri ile taşradaki günlük hayat konusunda pek çok belge bilim tarihi-mize ışık tutacaktır.

4- Bazı dış arşiv ve kütüphanelerde tasnif edilmemiş Osmanlı dönemi evrakı bulunduğu gibi, bazı ülkelerde henüz varlığı bilinmeyen malzemenin mevcut olduğu tahmin edilmektedir. Bunların tespit edilerek, tasniflerinin yapılması ve araştırma hizmetine sunulması gerekir.

5- Osmanlı'nın başkenti İstanbul'dur. İstanbul aynı zamanda Osmanlı'nın kültür ve sanat zenginliklerinin harman olduğu bir merkezdir. Osmanlı dönemi evrakı ve yazma eserlerinin büyük kısmı bu şehirdedir. Bu sebeple, İstanbul'u Osmanlı tarihi araştırmaları konusunda bir "Merkez" haline getirmek, bizim Osmanlıya karşı bir vefa borcumuzdur.

6- 20-21 Nisan 1998 tarihlerinde yapılan I. Millî Arşiv Şûrası Genel Kurulu'na *"Yurt içi ve yurt dışındaki Türk arşiv envanterinin hazırlanması"* kararlaştırılmıştır. Bu envanterin hazırlanması Türk tarihi bakımından çok önemli bir iştir ve mutlaka yapılması gerekir.

Osmanlı Arşivi'nin Önemli Fonlarından Tapu Tahrir Defterleri, Mühimme Defterleri ve Şer'iyye Sicilleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmekte olan çok çeşitli ve değerli arşiv malzemesi arasında başlıcaları şunlardır:

1- Fethedilen ülkelerin arazisinin tescil, toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemini ve vergi nispetlerini göstermek için tutulan ve devlet topraklarının esas kaydı olduğundan tapu hükmünde bulunan, bu yüzden de bu şekilde adlandırılan *"Tapu Tahrir Defterleri"* veya *"Defter-i Hâkânîler"*;

2- Osmanlı padişahlarının ülkenin dört bir yanındaki idarecilere gönderdikleri ferman, berat ve benzeri yazışmaları ihtiva eden ve Osmanlı idarî teşkilât yapısını ortaya koyması bakımından büyük önem arz eden *"Mühimme Defterleri"*

3- Ru'ûs Dairesi tarafından görevlilere verilen nişan, rütbe, tayin ve terfi kayıtlarını ihtiva eden *"Ru'ûs Defterleri"*

4- Ülkenin çeşitli bölgelerindeki mahallî mahkemelerde kadılarca verilmiş hükümleri ihtiva eden *"Şer'î Siciller"* veya diğer adıyla *"Şeriyye Sicilleri"*

5- Vakıf şartlarını bildiren "*Vakfiyeler*"dir.

Osmanlı Arşivi'nin bu çok önemli defter serileri hakkında daha geniş açıklamalarda bulunmaya ve bunlardan örnekler vermeye çalışalım.

Tapu Tahrir Defterleri

Osmanlı döneminde fethedilen ülkelerin arazisini tes-cil, toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemini ve vergi nispetle-rini göstermek için tutulan ve devlet topraklarının esas kaydı olduğundan tapu hükmünde bulunan, bu yüzden de bu şekilde adlandırılan "*Tapu Tahrir Defterleri*" veya bir başka ifade ile "*Defter-i Hâkânî*"ler son derece önemlidir.

"*Tahrir Defterleri*", Osmanlı Devleti'ne dahil memle-ketlerin sosyal, demografik ve ekonomik tarihine ait, benzeri başka hiçbir yerde bulunmayan ve çok zengin bilgi ihtiva eden istatistikî kaynaklardır.

Osmanlı Devleti, yeni fethedilen bir memleketin arazi-sini, toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemini, vergi nisbetlerini tayin ve tespit maksadıyla belirli aralıklarla yazdırırdı ki, bu işleme "*tahrir*" denirdi. Diğer bir ifadeyle tahrir, vergi ve nüfus sayımı olup, bu sayımı ihtiva eden defterlere de "*Tah-rir Defterleri*" veya "*Defter-i Hâkânî*" denirdi. Osmanlılarda tahrir işlemi, devletin kuruluşundan itibaren yapılmakta olup, her otuz senede bir tekrarlanması kanun gereği idi. Bununla beraber, bazen daha uzun aralıklarla yapıldığı gibi, bir cülus,

toprağı tasarruf edenler arasındaki ihtilaf, halkın şikayetleri, göçler, salgın hastalıklar, yeni düzenlemeler sonucu meydana gelen nüfus ve vergi değişiklikleri gibi sebeplerle daha kısa sürelerde de yapılmıştır.

Tahririn asıl amacı, vergilerin tespiti, tımarların kontrol ve düzenlenmesiydi. Tahrirlerin yapılması, devletin malî ve askerî teşkilâtı açısından bir zaruret olup, devletin gelir kaynaklarının en ince ayrıntısına kadar tespit edilmesi ve zamanla meydana gelen değişikliklerin bilinmesini mümkün kılmıştır.

Tapu Tahrir Defterleri, siyakat yazısı ile yazılırdı. 15-17. yüzyıllara ait bu defterlerden Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda **1094**, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nde **618** adet mevcuttur.

Mühimme Defterleri

XVI. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın ilk yıllarına ulaşan bir dönem içinde-küçük zaman bölümleri hariç- ortalama 350 yıllık zaman dilimi itibariyle, hiçbir doğu ve batı devletinde rastlanmayan kültür ve tarih zenginliği ihtiva eden **Mühimme Defterleri**, Osmanlı Arşivi defter serileri içinde şüphesiz önemli yer tutar. Ana konularını; devleti ilgilendiren siyasi, iktisadi, kültürel, sosyal ve harp tarihine dâir üst düzey kararlar teşkil eder.

Sadrazamın başkanlığında, kubbe vezirleri, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, defterdar ve nişancının katıldığı Divân-ı

Hümâyûn toplantılarında görüşülen dahilî ve haricî meselelere ait siyasî, askerî, içtimâî ve iktisadî önemli kararların kaydedildiği defterlere “*Mühimme Defterleri*” adı verilmiştir. Osmanlı Arşivi’nde 1553-1905 tarihleri arasında tutulmuş 266 adet Mühimme Defteri mevcuttur.

Defterlerdeki kayıtlar, asıl fermanların suretleri hüviyetindedir. Sadrâzamın başkanlığında, kubbe vezirleri, Anadolu ve Rumeli kazaskeri, defterdar ve nişancının katıldığı Divân toplantılarında alınan kararlar, padişahın onayından geçtikten sonra kronolojik sıra içinde defterlere kaydedilmiştir.

Mühimme defterlerinin, yukarıda ifade edilen şekli özellikleri yanında, muhteva bakımından taşıdıkları önem ve değerleri şu şekilde toplamak mümkündür:

1- Osmanlı Devleti’nin merkez ve taşra teşkilâtındaki idarî ve askerî organların yapısı, karşılıklı münasebetleri, çalışma tarzları ve fonksiyonları hakkında önemli kaynaklardır. Müesseselerin teşkilâtı, işleyişi ve hukukî prosedürü, bu konulardaki hükümlerin tetkikiyle anlaşılabilir.

2- Komşu ülkeler ile Kuzey Afrika, Balkanlar, Orta Doğu ve Güney Rusya’nın tarihleri açısından çok önemli bilgiler ihtiva ederler.

3- Osmanlı Devleti’nin, gayri müslim tebeası ile olan münâsebetleri, azınlıklar hukuku, halkın sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının temini hususlarındaki yönetim politikası, ibadet

ve âyin serbestisi, mâbedlerin inşası gibi konular, mühimme defterlerinde çokça görülür.

4- Hac organizasyonu, surre alayları ve mukaddes bel-delere götürülen hizmetler, mühimme defterlerinde ayrı bir yer tutar.

5- Osmanlı kültür ve sanat faaliyetleri cümlesinden, imar ve iskân siyaseti, çevre ve belediye hizmetleri, sağlık ve eğitim işleri, vakıf idarelerinin problemleri ve teftişleri bakımından da zengin malzeme ihtiva ederler.

6- Sayıları hayli fazla olan ve Ordu Divânı'nca tutulan mühimme defterleri, askerî tarih, harp tarihi ve lojistik hizmetler tarihi yönünden birinci elden kaynaklılardır.

Mühimme defterlerindeki kayıtlardan bir kaçını bilgilerinize sunayım:

1- Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanalı'nın Açılması Teşebbüsleri

Altınordu Hanlığı'nın yıkılmasıyla iyice güçlenen Moskova Knezliği'nin çarlarından IV. İvan, 1552'de Kazan, 1556'da da Altınordu Hanlığı'nın merkezi olan Ejderhan'ı zaptetmiştir.

Kazan ve Ejderhan'ı zapteden Rus Çarı, Volga havzasındaki hıristiyan Kazak, Çerkez ve Nogaylar vasıtasıyla Kırım'a akınlar düzenletmiş, 1559'da Azak'ı muhasara ettirmiş,

Hazar, Kafkasya ve Karadeniz arasındaki yollara hâkim yerlerde de kaleler yaptırmaya başlamıştır.

Harzem Hânı Hacı Mehmed Hân, 1566'da II. Selim'e gönderdiği mektupta; "Acem Şâhının Türkistan'dan Mekte'ye giden hacıları tutuklattığını, Ejderhan'ı alan Ruslar'ın da hacılar ve tüccarlara yol vermeyip güçlük çıkardığını" bildirerek, Orta Asya-Ejderhan-Kırım yolunun güvenliğinin sağlanmasını istemiş; ayrıca Semerkand ve Buhara hânları ile Kırım hânı ve Nogaylar da II. Selim'e mektuplar göndererek Ejderhan-Kırım yolunun güvenliğinin sağlanmasını istemişlerdir. II. Selim de Harzem Hânı Mehmed Hân'a gönderdiği mektupta "İran şahının tutuklatmış olduğu hacıları kurtarıp, Ejderhan yolunu da açacağını" bildirmiştir.

Rus Çarlığı'nın Hazar'ın kuzeyindeki faaliyetlerinden ciddi şekilde rahatsız olan Osmanlı Devleti, 1562'de Batı'da Avusturya ile sulh yaptıktan sonra Kuzey'e bir askerî hareket yapmaya karar vermiştir.

Şikk-ı Sanî Defterdarı Kasım Bey, Kefe sancakbeyi tayin edilerek, Kefe'ye gönderilmiştir. Kasım Bey, Don ile Volga'nın birbirine en çok yaklaştığı yere, bir teknik heyet göndererek, kanal yerini tespit ettirmiş ve heyetin kendisine sunduğu raporu Sokollu'ya göndermiştir.

Sefer hazırlıklarından sonra, 1569 senesi ilkbaharında, Kefe Beyi Kasım Bey komutasında donanma ve ordu Kırım sahiline gönderilmiştir. Ordu, gemilerle Don nehrine girerek

Don ile Volga'nın birbirlerine en çok yaklaştığı Prevolok mevkiine gelmiş ve askerlerin çevrede güvenlik önlemlerini almalarıyla beraber, işçiler kanal için tespit edilen yeri kazmaya başlamışlardır.

Kanal yerinin zemininin sert olması sebebiyle kazma işi yavaş gitmiş, mevsim ilerleyip kuzeyin soğukları başladığı halde, kanalın üçte biri ancak kazılabilmektedir. Bu esnada Ejderhan'dan gelen murahhasların, Kasım Paşa'yı Ejderhan üzerine gitmeye ikna etmeleri üzerine, Kasım Paşa da kanal kazma işini bırakarak Fatih'in İstanbul muhasarasında yaptığı gibi, gemileri karadan yürütüp Volga nehrine indirmiş ve Yeni Ejderhan şehri üzerine gitmiş fakat, toplar gelmediği için şehri muhasaraya cesaret edememiştir. Bunun üzerine, Eski Ejderhan'da bir kale yaptırarak kışı burada geçirip, ertesi sene Ejderhan'a taarruz etmeyi plânlamıştır.

Bu esnada Kırım askerleri ve Devlet Giray Hân'ın el altından yaydıkları "Bu yerlerin çok soğuk olduğu, bu bölge halkının kış mevsiminde askerleri doyuramayacağı" şayialarının etkisi altında panikleyen askerler, orduda bozguna sebep olmuş, yola dökülen askerler Kuzey Kafkasya steplerini güçlüklerle geçip, perişan bir halde Azak'a dönmüşler ve böylece bu büyük proje başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu proje gerçekleşip, Don-Volga nehirleri birbirine bağlansaydı, Karadeniz'den Hazar denizine gemilerle geçilecek; Orta Asya-Kafkasya-Kırım ticaret yolu güvenlik altına alınacak; Ejderhan, Kazan ve Volga havzası Osmanlı Dev-

leti'nin hâkimiyetine girecek; Anadolu Türkleri ile Orta Asya Türkleri arasında ticarî, iktisadî, siyasî ve kültürel bağlar kurulacak; İran'la olan savaşlar sırasında Azerbaycan, Kafkasya ve Şirvan'da yerleşen Osmanlı kuvvetlerine, gemilerle asker ve malzeme gönderilebilecek; Hazar denizinde tesis edilecek donanma ile İran arkadan kuşatılmış olacaktı.

2– Han, Hamam, Yol, Köprü Yapım ve Tamiri ile Mekke ve Medine'ye Getirilecek Su İçin Yaptırılan Suyolu Gibi Sivil İmar Faaliyetlerine Dair Hükümler

Padişah Edirne'de kışlayacağından İstanbul-Edirne arasındaki yolların temizlenerek tamir edilmesi (hükümler: 280, 281). (1)

Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesinin inşaatı için Bursa, Amasya, Kastamonu ve Merzifon'dan mermer işinden anlayan usta taşçılar gönderilmesi (hüküm: 670).

Bazı reâyânın Rumeli ve Anadolu'dan gelip Eyüp, Kasımpaşa ve Boğaziçi sahillerine ev yaparak yerleştiklerinin haber alındığı; dışarıdan gelenlerin yer-yurt edinmelerine izin verilmemesi (hüküm: 130).

(1) Hükümler için bakınız: 7 numaralı mühimme defteri (975-976 / 1567-1569): Özet transkripsiyon-indeks I-II. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1999. - 2 c. (LIII, 569, 388 s.). - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 37. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; V)

Üsküdar İskelesi'nin hanlar önündeki eskiyen bazı taşlarının tamir edilmesi (hüküm: 466).

Kâğıthâne, Kırkçeşme suyu ve Gazi Hüdavendigar Câmii İmâretleri'ne giden suyollarının üzerine bağ, bahçe ve ev yaptırılmaması (hüküm: 146).

Demirhisar'ın ortasından geçen Kuruçay'ın taşarak tarlalara zarar vermesini önlemek için çevre köyler halkının toplanarak imece usulüyle set yapmaları (hüküm: 16).

Vezîr-i Âzam Mehmed Paşa'nın, Edirne'de yaptırmakta olduğu hamam için gereken kireç, kereste ve taşların Dimetoka ve Çirmen'den tedarik edilmesi (hükümler: 1036, 1096, 1097); Medine'ye getirilecek su için ihtiyaç duyulan malzemelerin temini, su yolu için ustalar görevlendirilmesi, sebiller için su yolcular ve âbkeşler tayini (hükümler: 716, 720, 774).

Medine'de Bi'r-i Nebî kuyusu yakınında ziyaretçilerin gusledebilmeleri için bir mağsel inşa edilmesi (hüküm: 729).

Mekke-i Mükerreminin taş olan ve zamanla harap hale gelen haremının mermerden yapılması (hüküm: 398); Mekke-i Mükerreminde tamire muhtaç olduğu bildirilen Mescidü'r-Râye adlı mahallin keşfinin yapılarak tahmini masrafının bildirilmesi (hüküm: 886).

Mekke-i Mükerremin su yolu için İstanbul'dan ham demir ve çelik (hükümler: 690, 691); Mısır beylerbeyi tarafın-

dan da bezir yağı (hüküm: 985) gönderilmesi; su yolu için Mısır Müteferrikalarından Mimar Yahya'nın görevlendirilmesi (hüküm: 980); su yolu hizmetinde çalışan Mısır kullarının ulûfeleri (hüküm: 983) ile Suyolu Emîni Mehmed Bey'in salyânesinin Cidde mahsulünden (hüküm: 986), Mehmed Bey ve adamlarının cerâyê ve alîklerinin ise Mısır Anbarı'ndan (hüküm: 987) verilmesi.

Mekke-i Mükerreme su yolu için gerekli malzemenin Yemen'e giden gemilerle gönderilmesi (hüküm: 1015); su yolu için Mısır Hazinesi'nden verilen akçenin yetmediği, akçe gönderilmesi (hüküm: 691); su yolunda çalışan usta ve ırgatlara Mısır Anbarı'ndan zahire verilmesi (hüküm: 691); su yolunda kendi isteğiyle çalışmak isteyen kâtib, çavuş, müteferrika vs.'ye icazet verilmesi (hüküm: 982).

Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye sicilleri, kadıların tuttuğu zabıtlar olup, bunlara kısaca "**Defter**" adı verilmekteydi. Mahkemeye intikal eden her türlü yazı, belirli bir disiplin içerisinde, bu defterlere kaydedilirdi. Mahallî konulara ilişkin olarak, kadıların veya naiblerin verdikleri kararlar sicilin bir tarafına, Osmanlı Devleti merkez teşkilâtından gelen her türlü resmî yazılar ise sicilin öbür tarafına yazılırdı.

Şer'iyye sicillerinde yer alan kayıtları; kadı tarafından verilen hükümler, her hangi bir hadiseyi, bir şehadeti veya bir hibeyi, resmîyete geçirilmesi istenen bir hususu ihtiva eden

belgeler ve devlet merkezinden gelen çeşitli yazılar şeklinde tasnif etmek mümkündür.

Mahallî bir çok hadisenin tarihlere kaydedilmediği, hatta bilinen bazı hadiselerin çoğu kez teferruata girililmeyerek, hakikî sebeplerinin iyice açıklanmadığı bilinmektedir. Halbuki memleketimizin en uzak ve küçük bir köşesinde meydana gelen en küçük hadise, her hangi bir sebeple mahkemeye aksetmiş bulunabileceğinden, bunların izleri sicillerde bulunabilir. Bu sebeple siciller, içtimâî, idarî, malî, iktisadî, ticarî, ziraî, beldeî, askerî ve siyasî bakımlardan tarihimizin bilinmeyen taraflarını ve geçmiş devrelerdeki yaşama şartlarını, doğru olarak aydınlatma imkânı veren kıymetli hazinelerimizdir. Mesela devrin askerî yapısını anlamak için sicillere müracaat edildiğinde, mahallinde meydana gelen askerî hadiseleri, asker toplanması, asker adedi, nereye nasıl gidecekleri, îâşeleri, sakatlık, ölüm, görevden ihraç, izin, emeklilik, destek hizmetleri, ikmal, taktik, plânlama, bedel gibi askerî tarihimize ışık tutan çok önemli bilgileri elde etmek mümkündür.

Toplumların sosyal tarihlerini aydınlatan ana kaynak da sicillerdir. Bölgede meskun insanların aile yapılarını, evlilik geleneklerini, çocuk sayılarını, sosyal güvenlik kurumlarını, zengin-fakir, müslim ve zımmî ailelerin sosyal özelliklerini, sicillere bakarak tespit etmek mümkün olmaktadır.

Ayrıca, şer'îyye sicillerinin etnografya ve halk kültürü açısından da önemi büyüktür. Devleti meydana getiren çeşitli

topluluklar nasıl yaşıyordu, ne tür evlerde oturuyorlardı, evlerini nasıl döşüyorlardı, nasıl giyinip kuşanıyorlardı, ne tür yiyecek ve zahire ile besleniyorlardı, ne gibi işleri meslek edinmişlerdi?.. İşte bu soruların cevaplarını da geniş ölçüde sicillerden bulmamız mümkündür.

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı devletinin ekonomik yapısı hakkında da değerli bilgiler ihtiva ettikleri için, ekonomik tarih açısından da büyük önem taşır. Toplanan vergiler ve bunların çeşitleri, miktarları, yılda kaç kere ve hangi usulde vergi ödendiği, halkın uğraştığı meslekler, yörede yetişen hububat ve yetiştirilen hayvan cinsleri hakkında da, siciller baş vuracağımız ilk kaynak olma durumundadır.

Dış Ülkelerdeki Osmanlı Belgeleri ve Bu Ülkelerle Yapılan Arşiv İşbirliği Protokolleri

Osmanlı Devleti merkez teşkilâtından gönderilen evrak ve yerel idarelerde üretilen evraktan meydana gelen mahallî arşivler ile Osmanlıların diğer yabancı devletlerle yaptıkları yazışmalar, anlaşmalar ve tuttukları defterlerden oluşan koleksiyonlar bugün bu topraklar üzerinde kurulmuş olan devletlerin elinde bulunmaktadır. Ayrıca, savaşlar ve daha başka sebeplerle bu evrakın el değiştiren, bazı devletlerin ve şahısların eline geçtiği bilinmektedir.

Yurt dışındaki arşivlerde bulunan Osmanlı belgeleri, tarihimizi yakından ilgilendirmektedir. Dış arşivlerde, Osmanlılar tarafından bu ülke yetkililerine gönderilen Türkçe bel-

gelerin yanı sıra, kendi dillerinde yazılmış olan pek çok belge de Osmanlı tarihi ile ilgilidir. Ayrıca, bu ülkelerin elçi ve konsoloslarının da Türkçe yazışmalar yaptıkları görülmektedir.

Bu durum sebebiyle, Osmanlı tarihi incelemeleri konusunda, kendi arşivlerimizdeki belgelerin yanı sıra, uluslararası ilişkilerdeki yerimizin doğru olarak tespit edilebilmesi için, yurt dışındaki arşiv ve kütüphanelerde bulunan belgeleri de incelemek gerekir. Kendi arşivlerimizde bulunmayan veya dağınık bir halde rastlanılan bilgiler, dış arşivlerde daha ayrıntılı ve açık bir biçimde bulunabilmektedir.

Osmanlı coğrafyası ile diğer dış ülkelerin arşiv ve kütüphanelerinde bulunan Osmanlı dönemi arşiv malzemesinin tespiti, asıl nüsha veya suretlerinin arşivimize kazandırılması, bunların yerli ve yabancı araştırmacıların hizmetine sunulması ile ilgili çalışmalarımız devam ediyor.

Arşivlerarası işbirliği protokolü imzaladığımız ülke sayısı bugün 20'ye çıkmıştır. Bu ülkelerin arşivlerinde bulunan Osmanlı dönemi arşiv malzemesinin durumuna göre; tespiti, tasnifi, suretlerinin ve kataloglarının hazırlanması ve devralınması, teknik yardım sağlanması, karşılıklı uzman gönderme vb. konularında olmaktadır.

Bugüne kadar arşiv işbirliği protokolü imzaladığımız ülkeler şunlardır:

Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna-Hersek Şarkiyat Enstitüsü, Bulgaristan, Cezayir, Gürcistan, Hırvatistan, Katar, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Macaristan, Makedonya, Mısır, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Sudan, Tunus ve Yemen.

Osmanlı dönemi arşiv malzemesi bulunan diğer ülkelerle de arşivlerarası işbirliğinde bulunmak üzere teşebbüslerimiz devam etmektedir.

Osmanlı'nın çöküş dönemi, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve arkasından Millî Mücadele, Devletimizi, milletimizi ve kurumlarımızı çok büyük çapta, olumsuz olarak etkilemiştir. Yetişkin insan gücünü kaybolmuş, ekonomimiz darboğaza girmiştir. Bu durumdan arşivlerimiz de etkilenmiştir. Zaman içinde arşivlerimize gereken önem verilmediğinden, arşivlerimizin tasnifi gecikmiştir. Son 15 yıldan bu yana arşiv teşkilatımız ve mevzuatımızda yapılan yeni düzenlemelerle arşivlerimizin tasnifi hızlandırılmıştır. Türk tarihinin utanılacak bir sayfası yoktur. Tasnifi yapılan fonlar araştırma hizmetine açılmaktadır.

Osmanlı Arşivi'nde 150 milyon adet belgenin bulunduğu tahmin edilmektedir. Şu ana kadar **60 milyon belgenin tasnifi yapılmış ve bu belgelere ait 3.726 adet katalog hazırlanmış** olup, yerli ve yabancı uyruklu araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. **Araştırmaya açık fon sayısı 40'tır.**

1921-1999 yılları arasında, Osmanlı Arşivi'nde **11.250** yerli ve **2.853** yabancı uyruklu araştırmacıya araştırma izni verilmiştir. Mükerrer olan araştırma izinleri, bu sayılara dahil değildir.

Tasnifi tamamlanan fonların araştırmaya açılmasıyla doğru orantılı olarak, araştırmacı sayısı günbegün artmaktadır. Bu durum, aynı zamanda, arşivlerimizin araştırmaya kapalı olmadığına da bir delilidir.

Sonuç

Konuyu toparlayacak olursak; Osmanlıdan bize kalan arşiv malzemesi, Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı coğrafyasında kurulmuş olan 40 civarındaki devletin geçmişteki bütün izlerini taşımaktadır. Söz konusu ülkeler, Osmanlı dönemindeki sosyal yaşantılarını inceleyebilmek, millî varlıklarını ortaya koyabilmek, vatandaş, devlet ve milletlerarası haklarını ispat edebilmek için Osmanlı arşivlerinden yararlanmak mecburiyetindedirler.

Dış ülke arşivlerinde bulunan Osmanlı dönemi arşiv malzemesi, bizi de çok yakından ilgilendirmektedir. Bizim de bu belgelere ihtiyacımız vardır. Biz bu ülkelere diyoruz ki: ***“Tarihiniz için başka adreslere gitmenize gerek yok. Bu konuda müşterek çalışmamız gerekiyor. Müşterek bir kültür birliğimiz var. Bunu pekiştirelim.”*** Atatürk’ün ifadesiyle: ***“Siyasî birlik bugün için ütopyadır. Kızıllema dönemi geride kaldı, ama pekâlâ kültür birliğimizi kurabiliriz.”*** Birlik olalım. Güçbirliği oluşturalım. Belçika Krallık Başarşivisti Etienne SABBE’nin deyiimiyle, biz arşivciler olarak beraberce ***geçmişimizi koruyalım, geleceğimizi kuralım.***

Çok yakın bir geçmişte Kosova’da nüfusunun büyük çoğunluğu Türk ve Arnavut olan insanlarımıza büyük bir

soykırım yapılmıştır. Acımasızca öldürülen insanların yanında, bir geçmişte yok edilmektedir. Tıpkı Saraybosna'da olduğu gibi.

Bir çoğu tek nüsha olan 5.300 civarında cildin bulunduğu elyazmaları kütüphanesi, Vilayet Arşivi'nden toplanmış Saraybosna ve diğer Bosna şehir ve kasabalarındaki kadıların sicilleri, ferman, buyrultu, vakıfnameler, 19. yüzyıla ait eyalet yönetimi yazışmalarını içeren 300.000 Osmanlı Dönemi arşiv belgesi, 50.000 ciltlik seçilmiş kaynak kitaplardan oluşan bir kütüphanenin, 17 Mayıs 1992 tarihinde Sırp topçusunun hedefiyle yok edildiğini Şarkiyat Enstitüsünün değerli müdürü, tarihçi Prof. Dr. Fehim NAMETAK, Aralık 1997'de Bosna'ya yaptığımız ziyarette hüznlenerek anlatmıştı.

"Tarihimiz mahvoldu, bize kitap ve arşiv belgesi yardımını yapın" diyen Bosnalı bilim adamlarının göz yaşlarını unutamıyorum.

İnsan hoşgörüsü üzerine kurulan bir devletin 600 yıllık hükümlerliliğinin sonucunda bıraktığı ve belge okyanusu diyebileceğimiz bu muazzam arşivin tek mirasçısı, Türk milleti ve Türk devletidir. Araştırma yapmak isteyen yerli ve yabancı bütün bilim adamlarına Osmanlı Arşivleri açıktır.

Osmanlı belgelerinin sosyal bilimler konusunda geniş muhtevalı ilmî çalışmalara imkân sağlaması sebebiyle, Osmanlı tetkikleri bütün dünyada rağbet görmekte, Osmanlı coğrafyası dışındaki ülkelerden gelen pek çok bilim adamı, arşivlerimizde araştırma yapmaktadır.

ATATÜRK'ün "*Büyük devlet kuran ecdâdımız, büyük ve şümüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihâna bildirmek bizler için bir borçtur*" direktifi doğrultusunda; arşiv malzememizi korumak, tasnif edilmemiş olanların bir an önce tasnifini tamamlamak, bilgisayar ortamında değerlendirmek, çağdaş teknik imkânlarla yerli-yabancı araştırmacıların hizmetine sunmak, dış arşivlerdeki belgelerin kataloglarını ve suretlerini temin etmek, arşiv işbirliği protokolü imzaladığımız ülkelerle taahhütte bulunduğumuz hususları yerine getirmek üzere çalışmalarımız devam etmektedir.

Bu gayretlerimiz, aynı zamanda Osmanlıya olan vefa borcumuzu ödemek içindir.

TODAİE'nin Değerli Öğretim Üyeleri

Güzel ülkemizin gelecekteki Yetenekli Yöneticileri

Arşivlerin, gerek fert hayatında, gerek kurumların ve gerekse devletlerin yönetimindeki önemini hepimiz bilmekteyiz. Ancak, bu seçkin topluluğu karşımda bulmuşken, çok yararlı bir yatırım olacağına inandığım için şu hususları vurgulamaktan kendimi alamıyorum:

Genel durumu itibariyle kurum ve kuruluşlarımızın arşivleri yaşar ve işler bir durumda değildir. Bu yüzden,

Bilgi almak,

Bir iş yaparken karar vermek,

Bir hakkı ispat etmek,
Yapılan işleri planlamak ve
İlmî araştırmalar yapmak

için arşivlerimizden gereği gibi yararlanamıyoruz. Bu durumun doğurduğu bir başka önemli sonuç da Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesinin Devlet Arşivimizde toplanmasında yaşanan zorluklardır.

Çok yakın bir gelecekte ülkemizin yöneticileri olacak olan sizler, bu konuya ağırlık verdiğiniz ve sorumlu bulunduğunuz kurum/kuruluşun arşivini yaşar ve işler bir hale getirdiğiniz takdirde, vatandaşlarımızın ve Devletimizin işleri daha süratli, daha verimli ve daha ekonomik olarak yürütülecek ve Cumhuriyet dönemi arşivimizin kurulmasında çekilen sıkıntılar da ortadan kalkmış olacaktır.

Bana bu imkanı sağlayan Genel Müdür Sayın Prof. Dr. Turgay ERGÜN'e ve beni sabırla dinlediğiniz için sizlere teşekkür ediyorum.

Saygılarımla.